

УДК 811.161.2'28(075.8)

ББК 81.411.4-5-823

К 56

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(Лист № 1/11-12191 від 30 липня 2013 року)*

Рецензенти:

Гуйванюк Н.В. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича;
Лесюк М.П. – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри слов'янських мов Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;
Ніколаєнко І.О. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Коваленко Н.Д., Шеремета Н.П.

К 56 Практикум з проведення діалектологічних досліджень: навчально-методичний посібник. – Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Руга», 2013. – 160 с.
ISBN 978-966-2771-03-9

У навчальному посібнику подано матеріали теоретично-практичного характеру щодо викладання курсу „Практикум з проведення діалектологічних досліджень”. Теоретичну частину посібника подано у формі довідкових матеріалів, а практичні завдання презентовано різними варіантами: проблемні та ситуативні, для самостійної роботи, групові.

Для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів діалектологів, фольклористів та етнографів, учителів.

*Рекомендовано до друку вченою радою
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 3 від 22 лютого 2011 року)*

УДК 811.161.2'28(075.8)

ББК 81.411.4-5-823

ISBN 978-966-2771-03-9

© Н.Д. Коваленко, 2013.

© Н.П. Шеремета 2013.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	9
2. НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА.....	10
3. РОБОЧА НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА.....	16
3.1. Зміст теоретичної підготовки.....	16
3.2. Практичні заняття.....	20
3.3. Самостійна робота.....	93
3.4. Індивідуальні навчально-дослідні завдання.....	95
3.5. Модульна контрольна робота.....	97
3.6. Розподіл балів, що присвоюються студентам.....	101
3.7. Навчально-методичне забезпечення.....	105
3.7.1. Основна література.....	105
3.7.2. Додаткова література.....	106
4. ДОДАТКИ.....	130
Додаток А. Фонетична транскрипція.....	130
Додаток Б. Методичні вказівки до запису говіркового мовлення..	133
Додаток В. Взірці програм-питальників.....	134
Додаток Г. Бібліографія праць із досліджень фразеології подільських і волинських говірок.....	152

ПЕРЕДМОВА

Реалізація концептуальних засад мовної освіти, що були визначені Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті й сучасних концепціях навчання державної мови, потребує розробки нового бачення завдань, змісту й технології навчання мовознавчих дисциплін у різних закладах освіти.

Можливість комплексного підходу до формування у молоді духовного та інтелектуального потенціалу стала здійсненою завдяки осмисленню проблеми україністики як цілісної системи наукових знань.

Пропонований навчально-методичний посібник визначає педагогічні умови та технологію викладання курсу «Практикум з проведення діалектологічних досліджень». Особливістю навчальної дисципліни є те, що вона вивчається після курсу «Українська діалектологія» перед діалектологічною практикою. Тому довідкові інформативні матеріали та запропоновані для виконання завдання сприятимуть як формуванню високої загальномовної ерудиції майбутніх учителів, так і готовності до роботи в умовах діалектного оточення.

У посібнику репрезентовано нові підходи до лінгвістичної та методичної підготовки майбутнього вчителя працювати в загальноосвітніх закладах різного типу, до формування його дослідницької компетенції, розвитку в молодого дослідника критичного, творчого мислення, особистісних прикмет тощо.

Сучасний рівень розвитку педагогічної науки уможливив забезпечення навчального процесу різноманітними засобами, які сприятимуть досягненню визначеної мети і розв'язанню поставлених завдань.

Щоб усвідомити нерозривність понять говіркове мовлення, історія мови та етнокультура рідного краю, недостатньо мати лише один підручник, та й навряд чи можна створити такий підручник. Діалектне мовлення – це складне гетерогенне явище, яке можна пізнати тільки шляхом виявлення й усвідомлення його структурних зв'язків та відно-

шень, тому ми пропонуємо безпосереднє долучення студента до скарбниці живого мовлення.

Пояснювально-ілюстративний метод допоможе викладачеві детально пояснити еволюцію діалектологічних пошуків та визначити перспективи сучасної діалектології.

Компетентісно-орієнтований підхід дозволить змінити предметно-орієнтовану систему підготовки вчителів-словесників на особистісно-діяльнісну при збереженні її традиційної фундаментальності та універсальності. Умовою функціонування такої системи визначено активне поєднання підсистем фахової підготовки вчителя-словесника, а науково-дослідна діяльність передбачена як системоутворювальна. Тому, на нашу думку, саме частково-пошуковий і дослідницький методи сприятимуть оволодінню студентами навичок сучасної методики збирання та опрацювання діалектного матеріалу. А відтак, при проведенні занять пропонуємо свідомо надавати перевагу організації особистісної взаємодії викладача і студентів як рівноправних партнерів та проблемно-пошуковим прийомам роботи.

Однією з пріоритетних форм навчання є інтерактивні види взаємодії студента з комп'ютером. У результаті роботи на комп'ютері розвивається самостійність мислення, формується вміння робити узагальнення, використовувати знання з елементами творчості у нових умовах, самостійно знаходити відповіді на запитання. «Спілкування» з комп'ютером дозволить студентам засвоювати як ізольовані мовні одиниці, лінгвістику, так і мовленнєві взірці на рівні речень і текстів діалектного мовлення. Тому на заняттях радимо використовувати аудіо- та відеоматеріали з записами зразків говіркового мовлення різної тематики, що відтворюють живе мовлення усіх діалектних масивів України. Такі записи допоможуть виявити відхилення, зумовлені діалектним оточенням та визначити можливі види роботи для їх усунення.

До пошукової діяльності спонукає сьогодні мережа Інтернет. Студенти можуть, наприклад, подивитися карту говорів української мови або окремих діалектів чи ознайомитися з найновішими науковими розвідками з діалектології.

4. ДОДАТКИ

Додаток А

ФОНЕТИЧНА ТРАНСКРИПЦІЯ

Для передачі фонетичних особливостей діалектного мовлення використовується транскрипційний запис, який апробовано в "Атлас української мови"⁶, збірниках діалектних текстів: "Говори української мови. Збірник текстів"⁷, "Говірки Чорнобильської зони. Тексти"⁸ та ін.

Транскрипція (лат. transcriptio – переписування) – це спеціальна система письма, яку застосовують для точного відтворення звукового складу слів і текстів мови. Розрізняють три типи транскрипції: фонетичну, фонематичну і практичну.

Фонетична транскрипція – спосіб передачі на письмі усієї мови з усіма її звуковими особливостями. Вона ґрунтується на таких вимогах: кожна літера позначає на письмі лише один і той самий звук, а кожен звук передається завжди тією самою літерою. Фонетична транскрипція, крім знаків, що позначають фонем, використовує ще й інші знаки та діакритичні знаки, за допомогою яких виражаються різні варіанти фонем. У її основу покладено український алфавіт, але без літер *ю, є, ї*, які на початку слова, після голосних, апострофа та м'якого знака позначають два звуки; без літери *щ*, яка позначає сполучення звуків [шч], та *ь*, що не має звукового значення.

Голосні звуки передаються такими знаками:

[i] – голосний переднього ряду високого підняття, нелабіалізований: *ліс, в'іл, хм'іл*;

[i^ɛ] – звук, проміжний між [i] та [e], але ближчий до [i]: *знай'їш*;

[i^ɪ] – звук, проміжний між [i] та [ɪ], але ближчий до [i]: *мі'їш*;

[i^ʲ] – звук, проміжний між [i] та [i^ʲ], але ближчий до [i]: *мі'їш*;

[ɪ] – голосний переднього ряду, нелабіалізований, високого обниженого підняття: *тихо, лихо, зима*;

[i^ɛ] – звук, проміжний між [i] та [e], але ближчий до [i]: *си'їло*;

[e^ɪ] – звук, проміжний між [e] та [ɪ], але ближчий до [e]: *се'їло*;

[e] – відкритий голосний переднього ряду, нелабіалізований, підняття середнє: *небо*;

[e^ʲ] – звук, проміжний між [e] та [a]: *т'ре'ба, ж'ме'н'а*;

[e^ʲ] – звук, проміжний між [e] та [i], але ближчий до [e]: *май'єш*;

[a] – голосний заднього ряду низького підняття, нелабіалізований: *мак*;

[a^ɔ] – звук заднього ряду низького підняття, лабіалізований: *за'ўтра, ка'за'ў*;

[o] – голосний заднього ряду середнього підняття, лабіалізований: *голос*;

[o^ʲ] – звук, проміжний між [o] та [y], але ближчий до [o]: *ко'ўжух*;

[y^ʲ] – звук, проміжний між [y] та [o], але ближчий до [y]: *ку'ўжух*;

[y] – голосний заднього ряду високого підняття, лабіалізований: *дуб*.

Приголосні звуки передаються такими знаками:

а) губні – б, п, в, ʋ, м, ф;

б) передньоязикові – д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, н, л, р;

в) задньоязикові – г, к, х;

г) фарингальний – ґ;

ґ) середньоязикові – й, ї.

Більшість приголосних звуків позначається відповідними літерами українського алфавіту. Літера *з* позначає передньоязиково-зубну дзвінку африкату (*З'в'ін*), літера *з* – передньоязиково-ясенну дзвінку африкату (*Зжирило*).

Зміна [г^ʲ] > [к^ʲ]: *к'їло*. Зміна [д^ʲ] > [г^ʲ]: *г'їд*.

Так звані нескладотворчі [y] та [i] позначаються відповідно [y̥] (*даў*), [i̥] (*гаї*).

Шепелявість свистячих [с], [з], [ц] позначається літерою меншого розміру відповідного шиплячого звука (*с'ш'їно, з'ш'їма, ц'ш'кувати*).

6 Атлас української мови: в 3-х т. – Т. 1. – К., 1984; Т. 2. – К., 1988; Т. 3. – К., 2001

7 Говори української мови. Збірник текстів / Укл. С.Ф. Довгопол, А.М. Залеський, Н.П. Прилипка. – К.: Наукова думка, 1977. – 592 с.

8 Говірки Чорнобильської зони: Тексти / Упор. П.Ю. Гриценко, Н.П. Прилипка, О.А. Малахівська, Л.А. Москаленко, Л.Г. Анісімова, Ю.І. Бідношия, С.П. Грищенко, Л.В. Дика, М.В. Поістогова, Л.В. Рябець. – К.: Довіра, 1996. – С. 16-19.

ДОДАТОК Г.
БІБЛІОГРАФІЯ ПРАЦЬ
ІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ФРАЗЕОЛОГІЇ ПОДІЛЬСЬКИХ І
ВОЛИНСЬКИХ ГОВІРОК

1. Доленко М.Т. О диалектной фразеологии Подолья Украинской ССР // Вопросы фразеологии. VIII: Труды Самаркандского университета им. А. Навои. Новая серия. – Самарканд, 1975. – Вып. 272. – С. 14-20.
2. Доленко М.Т. Из спостережень над діалектною фразеологією Поділля // Українське мовознавство. – 1975. – Вип. 3. – С. 102-107.
3. Доленко М.Т. Материалы для словаря диалектных фразеологизмов Подолья // Вопр. фразеологии. Тр. СамГУ. – Самарканд, 1975. – Вып. 272. – №8. – С. 131-161.
4. Доленко М.Т. Фразеологічний словник Поділля // Питання фразеології східнослов'янських мов. Тези респ. наукової конференції – Кіев. Наук. думка, 1972. – С. 141-142.
5. Коваленко Б.О., Коваленко Н.Д. Власні імена в структурі західно-подільської фраземіки // Наукові записки. Серія: Мовознавство. – Тернопіль: ТДПУ, 2003. – Вип. I. – С. 134-138.
6. Коваленко Б.О., Коваленко Н.Д. Фразеологізми та паремії у мові сучасних українських газет // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Філологічні науки. Випуск 7. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2003. – С. 96-101.
7. Коваленко Н., Маркітантов Ю. Мовознавча спадщина І.Огієнка і проблеми досліджень компаративної діалектної фраземіки // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І.Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження. Наукові доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (18-19 лютого 1997 року). – Кам'янець-Подільський, 1997. – С.174-176.
8. Коваленко Н.Д. Ад'єктивні фраземи у західноподільському діалектному мовленні // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Філологічні науки. Випуск 11. Том I. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. – С. 227-231.
9. Коваленко Н.Д. Використання сучасних інформаційних технологій у викладанні мовознавчих дисциплін // Використання інтерактивних методів та мультимедійних засобів у підготовці педагога: Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Абетка – НОВА, 2003. – С. 164-166.
10. Коваленко Н.Д. Відображення інтимних почуттів людини засобами фразеології (на матеріалі західноподільських говірок) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів і аспірантів. – Вип. 6. В 2-х томах. – Т.2. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2007. – С. 3-4.
11. Коваленко Н.Д. Дериваційна база фразем західноподільського ареалу // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського. Збірник наукових праць. Серія: Філологія. Випуск 3 / Відп. ред. Н.Л.Іваницька. – Вінниця: ВДПУ, 2001. – С. 70-73.
12. Коваленко Н.Д. Деякі особливості фраземіки волинських говірок // Велика Волинь: минуле й сучасне (Матеріали міжнародної наукової краєзнавчої конференції, жовтень 1994р.). – Хмельницький, Ізяслав, Шепетівка, 1994. – С. 485-488.
13. Коваленко Н.Д. Деякі риси сучасних південносхідноволинських говірок // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Випуск 18. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 144-146.
14. Коваленко Н.Д. Діалектизми у складі фразеологічних одиниць (на матеріалі подільських і лемківських говірок) // Лемківський діалект у загальноукраїнському контексті / Укладачі Панцьо С.Є., Свистун Н.О. // Studia metodologica. – Випуск 27. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2009. – С. 57-61.
15. Коваленко Н.Д. Діалектологічні студії І.Огієнка і сучасні проблеми фразеології // Іван Огієнка і сучасна наука та освіта: Науковий збірник: Серія історична та філологічна. Вип. III. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2006. – С. 152-158.

30. Коваленко Н.Д. Подільські фразеологізми у збірці М.Номиса // Духовні витoki Поділля: творці історії краю (Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 9-11 вересня 1994 р. м. Кам'янець-Подільський). – Хмельницький: Поділля, 1994. – С. 95-97.
31. Коваленко Н.Д. Реалізація семантичних рядів 'дуже товстий' і 'дуже худий' у західноподільських говірках // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: Науковий збірник: Серія історична та філологічна. Вип. IV. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2007. – С. 241-247.
32. Коваленко Н.Д. Риси характеру в подільських прислів'ях та приказках // Slavica Tarnopolensia 4. – Тернопіль, 1997. – С.154-155.
33. Коваленко Н.Д. Синоніміка фразеологізмів у західноподільському діалектному мовленні // Збірник наукових праць викладачів Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Серія філологічна. Випуск II. – Кам'янець-Подільський, 1998. – С. 19-21.
34. Коваленко Н.Д. Структурно-семантичні моделі фразем на позначення інтелектуальних здібностей людини (на матеріалі говірок Західного Поділля) // Методологічні проблеми гуманітарних досліджень: матеріали VII міжнародного теоретичного семінару в межах постійно діючого симпозиуму «Об'єкт і суб'єкт гуманітарного пізнання» (Кам'янець-Подільський, 14-17 травня 2008 р.) / [редкол. О.В. Лещак (голова, наук. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2009. – С. 82- 90.
35. Коваленко Н.Д. Структурно-семантичні моделі фразем у західноподільському діалектному мовленні // Наука і сучасність. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – К.: Логос, 1999. – Ч. IV. – С. 60-73.
36. Коваленко Н.Д. Фраземи західноподільських говірок на позначення події "перестати жити" (ареальний аналіз) // Українська мова і література: історія, сучасний стан, перспективи розвитку. Науковий щорічник / За заг. ред. доц. Стефанії Панцьо. – Тернопіль: Збруч, 1999. – С. 160-164.
37. Коваленко Н.Д. Фраземи західноподільських говірок на позначення соціального стану людини // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського: Збірник наукових праць. Серія: ФІЛОЛОГІЯ. – Випуск 6. – Вінниця: Вид-во Вінницького держ. пед. ун-ту, 2003. – С. 58-62.
38. Коваленко Н.Д. Фраземи західноподільського діалектного мовлення: системні зв'язки // Вісник Харківського національного університету № 491. Серія ФІЛОЛОГІЯ. Традиції Харківської філологічної школи. До 100-річчя від дня народження М.Ф.Наконечного. – Харків: Видавничий відділ ХНУ, 2000. – С. 313-316.
39. Коваленко Н.Д. Фраземи на означення мовленнєвої діяльності у західноподільських говірках // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Філологічні науки. Випуск 5. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2001. – С. 11-17.
40. Коваленко Н.Д. Фраземи на позначення вікового порубіжжя у західноподільських говірках // Діалектна мова: сучасний стан і динаміка в часі. До 100-річчя професора Ф.Т.Жилка. Тези доповідей Міжнародної наукової конференції (5-7 березня 2008 р., Київ). – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – С. 97-99.
41. Коваленко Н.Д. Фраземи на позначення розумової діяльності людини у західноподільських говірках // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Філологічні науки. Випуск 4. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2000. – С. 20-29.
42. Коваленко Н.Д. Фраземи родильних обрядів у говірках волинсько-подільського суміжжя // Науковий часопис національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Збірник наукових праць / Відп. ред. М.Я.Плющ. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2008. – Випуск 3, книга 2. – С. 183-191.
43. Коваленко Н.Д. Фраземи родильних обрядів у лексикографічному описі (на матеріалі говірок Західного Поділля) // Наукові записки. – Випуск 81 (3). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 4-ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2009. – С. 104-107.